

MEFKÜRE MOLLOVA
(Paris)

KAYGUSUZ ABDAL'IN KAZ ŞATHİYESİ
- BİR MITOLOJİK TETKİK DENEMESİ -

Bu mevzuu biz, başka, kısa bir yazımızda daha ele almıştık (Mollova, 1993, s. 364-371). Orada Kaygusuz Abdal'ın Kaz şathiyesini, "Codex Cumanicus" elyazmasında bir bilmeceyle mukayese ederek, onları astrolojik-astronomik bakımdan incelemeye çalışmıştık. O vakit elimizde şathiyenin üçer kıtalık iki varyantı vardı: Hüseyin İbrahim ve Abdurrahman Güzel varyantları. Yazımızda merhum eşim Rıza Mollov'un Gerlova bölgesinden kaydettiği bir "Kaz destanı"nı hatırladığımızı, fakat onu bulamadığımızı bildirmiştik.

Şimdi, eşimin sağlığında makinede yazdırdığı bir başka Kaz türküsünü bulduk. Bu eser, Gerlova'nın hemen Güneyinde bulunan Alvanlar köyü adında bir alevî köyünde Aşık Hasan'dan kaydedilmiş olup Kaygusuz Abdalın Kaz şathiyesinin bir varyantıdır. (*Gerlova Kaz destanı* adını verdiğimiz varyant, bulunmadık kalıyor.) Mollov, onun yan tarafına bulgarca: Stoyan Mihaylovski köyünden Hüseyin İbrahim'dan yazılan bir üç kıtalık Kaz türküsünün daha olduğunu kaydetmiş. Bu şathiyeye Mollov' un türkü demesi, oradan etkilenecek olmalı. Zira aşıklar, dervişler ona katıyen türkü demezlerdi.

Bu yeni Kaz türküsü, makine yazısının ikinci nüshası. Birinci nüshası Mollov'un *Kaygusuz Abdal* (1978, 120 s.) başlıklı bir basılmamış eserinde yer alsa gerek. O, bu elyazmayı 1972-1980 lerde Sofyaya uğramış olan folklorist Tahir Alangu'ya vermiş veya sonradan posta ile göndermişti. Bir uzunca yazısının İstanbul'da basıldığı haberini almıştık.

Kaz türküsü

*Geçen gün pazara vardım
Pazardan bir kazçaz aldım
Kazı aldım karıdan
Boynu uzundur borudan
Üç gün oldu kaynadırım*

*Keşki pazara varmıyaydım
Kazı karıdan almayaydım
Başımı belyaya vermeyeydim
Dört gün oldu kaynadırım.*

*Kazımın kanedi selki
Diş batıramaz ane tilki
Ne bildirki ne bu yılki
Beş gün oldu kaynadırım*

*Kazımın kanedi sarı
Ben çekerim ah ile zarı
Kas kaldırmış kafasını barı
Altı gün oldu kaynadırım.*

*Kazımın kanadı gökçe
Etinden kemiği pekçe
Ne kazan kaldı ne kepçe
Yedi gün oldu kaynadırım.*

*Sekimizi çakmak çakar
dokuzumuz ateş yakar
Kaz kaldırmış kafasını bakar
Sekiz gün oldu kaynadırım*

*Sekiz araba odunum bitti
Dokuz pınarın suyu bitti
Kaz kaldırdı kafasını
Bülbül gibi uçtu gitti.*

(Aşık Hasandan meydana getirilmiştir)

Not. Bu varyant hakkında malûmatlar için bkz daha ileride: *Varyantlar hakkında.*

Bu arada Türkiyede basılmış olan iki varyant daha elimize geçti. Biri Abdülkadir Gölpınarlı varyantı, diğeri Hasan Küçük varyantı:

- Kaz şathiyesinin Gölpınarlı varyantı;
(Gölpınarlıda o, başlıksız, No XII; 1953 senesinde basılmış)

1. *Bir kaz aldım ben karıdan
Boynu da uzun borudan
Kırk abdal kanın kurutan
Kırk gün oldu kaynadırım
kaynamaz.*

2. *Sekizimiz odun çeker
Dokuzumuz ateş yakar
Kaz kaldırmış başın bakar
Kırk gün oldu kaynadırım
kaynamaz*

3. *Kaza verdik birkaç akça
Eti kemiğinden pekçe
Ne kazan kaldı ne kepçe
Kırk gün oldu kaynadırım
kaynamaz*

4. *Kaz değilmiş be bu azmış
Kırk yıl Kaf dağına gezmiş
Kanadın kıyruğun düzmüş
Kırk gün oldu kaynadırım
kaynamaz*

5. *Kazı koyduk bir ocağa
Uçtu gitti bir bucağa
Bu ne haldir hacı ağa
Kırk gün oldu kaynadırım
kaynamaz*

6. *Kazımın kanadı selki
Dişi koyun emmiş tilki
Nuh Nebi'den kalmış belki
Kırk gün oldu kaynadırım
kaynamaz*

7. Kazımın kanadı sarı
Kemîği etinden iri
Sağlık ile satman karı
Kırk gün oldu kaynadırım
kaynamaz

8. Kazımın kanadı ala
Var yürü git güle güle
Başımıza kalma belâ
Kırk gün oldu kaynadırım
kaynamaz

9. Suyuna biz saldıık bulgur
Bulgur Allah deyü kalgır
Be yârenler bu ne haldır
Kırk gün oldu kaynadırım
kaynamaz

10. Kaygusuz Abdal n'idelim
Ahdi ile vefa güdelim
Kaldırıp postu gidelim
Kırk gün oldu kaynadırım
kaynamaz

- Kaz şathiyesinin Küçük varyantı;
(Küçük'te o, başlıksız, s. 516-517; 1985 senesinde basılmış)

Bir gaz aldım ben karıdan
Boyu da uzun borudan
Kırk abdâl kanın kurudan
Kırk gün oldu kaynadırım
kaynamaz

Sekizimiz odun çeker
dokuzumuz ateş yakar
Kaz kaldırmış başın bakar
Kırk gün oldu kaynadırım
kaynamaz

Kaza verdik bir çok akçe
Eti kemiğinden pekçe
Ne kazan kaldı ne kepçe
Kırk gün oldu kaynadırım
kaynamaz

Kaz değilmi be bu, azmış
Kırk yıl kaf dağım gezmiş
Kanadın kuyruğun düzmüş
Kırk gün oldu kaynadırım
kaynamaz

Kazımın kanadı selki
Dişi koyun emmiş tilki
Nuh nebiden kalmış belki
Kırk gün oldu kaynadırım
kaynamaz

Suyuna biz saldıık bulgur
Bulgur 'Allah' deyü kalkur
Be yârenler be ne haldir!
Kırk gün oldu kaynadırım
kaynamaz

Burada öteki iki kaz şathiyelerini tekrar vermek gerekecek:

A. Güzel variantı;
(s. 174; 1981 senesinde basılmış)

*Bir kaz aldım ben karıdan
Boynı da uzun borudan
Kırk abdal kanın kurutan
Kırk gün oldu kaynaturum kaynamaz.*

*Sekizimiz odun çeker
Dokuzumuz ateş yakar
Kaz kaldırmış başın bakar
Kırk gün oldu kaynaturum kaynamaz.*

*Kaygusuz Abdal nideliüm
And ile vefa güdeliüm
Kaldurup postu gideliüm
Kırk gün oldu kaynaturum kaynamaz.*

- Hüseyin İbrahim'dan kaydedilen *Kaz türküsü*
(1993 senesinde basıldı - Mollova, 1993, s. 365)

*Bugün pazara vardıydım
Pazardan bir kaz aldıydım
Keşki kazı almayaydım
Başıma belâ olmayaydı*

*Sekizimiz çakmak çakar
dokuzumuz ateş yakar
Kaz kaldırmış kafasını
Kazandan bize bakar*

*Dokuz araba odun yandı da gitti
On bir pınar suyu kurudu da bitti
En sora kaş kazandan uştı da gitti
Dört gün oldu kaş kaynar kazanda.*

Bildiren: H. İbrahim, 20 yaşında, tahsilli Kayıt yeri: Stoyan Mihaylovski köyü, Yeni Pazar (Bulgarca: Novi Pazar) ilçesi, Varna ili - Bulgaristan Kayıt tarihi: 18. 12.1955.

Kaydeden: R. Mollaoglu.

* * *

Şu anda önümüzde Kaz şathiyesinin beş varyantı bulunuyor: üçü Türkiye'den, ikisi Bulgaristan'dan. Bunlardan yalnız ikisinde müellifin adı geçer. Son kıtada, şair kendisine hitapla:

Kaygusuz Abdal ni'delim? der.

Öteki üç varyantta son kıta düşmüştür. Hasan Küçük, Kaygusuz Abdal'dan söz ederek, "*Şimdi ondan bir-kaç örnek görelim*", diyerek verdiği manzumenin K. Abdal dan olduğunu kabul eder. Bulgaristanda bulunan iki varyantı, mevzu ve kıtalarda büyük yakınlığa istinaden, biz onların da Kaygusuz Abdal'ın Kaz şathiyesinin varyantları olacağını tahmin ediyoruz ve onları öyle kabul ediyoruz. Bu varyantlar, kıymetlerine göre, çalışmamız esnasında şöyle sıralanıyor: Aşık Hasan varyantı, Gölpınarlı varyantı, H. Küçük varyantı, A. Güzel varyantı, H. İbrahim varyantı.

Burada, biz XIV. asır tasavvuf-tekke şairi Kaygusuz Abdal'ın ilâhî hakikatlardan birini müşahade etmeye çalışıp, onun sırrına eremeyişi önünde insanoğlunun naçar kaldığını anlamasını gösterme teşebbüsünde bulunacağız. Sırrına ermek istediği şey, onun gönül pazarından Kaz diye aldığı cevherden, uzun ve çilleli bir kış döneminden sonra, Sultan Nevruz günü, bir bülbülün çıkması, yani Yeni Yıl Güneşinin doğmasıdır.

İşe, bu beş varyantta bulduğumuz türk edebiyatında tasavvuf terimleri diye bilinen terimleri birer birer incelemekle başlayalım! Şunu da kaydedelim ki, tahmin ettiğimiz orijinale en yakın saydığımız variant, Aşık Hasan varyantıdır. Sebep: bu varyantta hadiselerin akışında bir silsile güdülmesi ve üç gün oldu, dört gün oldu, beş gün oldu, altı gün oldu, yedi gün oldu, sekiz gün oldu kaynadırım denilmesi ve sonunda kazın bülbül gibi uçup gitmesi. Ne yazık ki bu varyantta Kaygusuz Abdal'ın adı geçen ve onun pes ettiği kıta yer almaz.

Diğer taraftan, Gölpınarlı, Küçük ve Güzel varyantlarında

Kırk gün oldu kaynaturum kaynamaz

denilir ki, bu çok mânîdardır, yani ağırlık kırkıncı güne düşer. Belki orijinalinde şair, her gün için bir kıta söyler ve kırkıncı veya kırkbirinci gün kuşun uçup gitmesiyle şathiyeye sona erer.

Pazar

Pazar terimini Uludağ: "ilâhî nurların tecelli ettiği makam, kısıret ve tefrika mertebesi" diye tarif eder. İnsan, örnek, model alındığında insan, şehir veya köy; kalbi o şehrin pazarı sayılır. Fakat o pazara herkes varamaz. Ancak

nefsini yenen, ilâhî sırlar hakkında biraz olsun bilgi edinenler varabilir; bu uğurda can feda edenler, pek çeşit çillelerden geçerek, çabalamalar sayesinde erenler mertebesinde yer alabilenler varabilir.

Pir Sultan Abdal da aynı yolun fedaîsidir. O, daha açık bir şekilde aynı fikirleri ifade eder:

*Açılmış dükkânlar kurulmuş pazar
Canlar mezat olmuş tellâlde gezer
Oturmuş himmetin beratın yazar
Cevahir bahş olan dükkânı buldum*

(Öztelli, No 224).

O, bir hayalî pazar olup, başkaları onu ne arayabilir ne de bulabilir.

Eski anlayışa göre, yeryüzü, büyük bir ada olup, büyük bir ummanın ortasında yer alır. Bu, dünyamızın henüz beş kıtaya ve büyük ve küçük adalara parçalanmasından önce bir bütün teşkil ettiği devre isabet eder. Bu umman (*okyanus*) ve bu ada, kâinatın merkezini teşkil edip, bütün gökyüzü cisimleri (*yıldızlar, seyyareler*), onun etrafında döner. İnsanoğlunu en çok ilgilendiren cisim de, her sabah doğup da her akşam "ölen" güneş olmuştur. Şair, yine hayalen ummana dalarak orada cevheri, yani batan güneşin simgesini - ruhunu - arar ve bulur. Gönül, o vakit bir dolu, bir kadehtir. Onunla o deryadan içer, yani ilâhî bilgilere, sırlara bu yolla eriştiğine inanmak ister (fakat destanın sonunda anlaşılacağı üzere bu, yalnız Allaha ait olup, insan için imkânsız kalır). Pîr Sultan Abdal, ancak hayalen, Allah aşkıyla, kendinden geçmeyle, ummana dalar ve orada aradığı o cevheri bulur:

*Hiç ummana dalmadın mı
Dalıp gevher bulmadın mı
Tâlib, yola gelmedin mi
Yine gönül dolusudur*

(Öztelli, No 250)

Pir Sultan Abdal, bir başka Nefesinde bu demin nurdan olduğunu açıklar:

*Hû diyelim gerçeklerin demine
Erenlerin demi nurdan sayılır*

(Öztelli, No 256)

Karı

Kadın, bilgi sembolüdür. İlme'l-yakin, ayne-l-yakin kaynağıdır. “*Aynel yekin*, müşahede ile hasıl olan ilimdir. Tasavvufta, kalbî bir müşahede ile *tevhidi* anlamaktır.”(S. Nüzhet).

Pîr Sultan Abdal der:

Sordular kim Bagdat şehiri kanda (nerede?)

Lâl-ü güher olan yârim anda (orada)

İlmel-yakîn aynel-yakîn ceminde

Cemiyet olmayan köyü neylersin

(Öztelli, No 224)

Diğer taraftan, karı nefsin sembolüdür: Adem aklın, Havva nefsin sembolüdür, derler. Gölpınarlı variantında, K. Abdal, karıya beddua eder:

Sağlık ile satma karı (7. kıta).

K. Abdal, bir başka şathiyesinde şöyle der:

Bu şehrin hayalleri

Dürlü dürlü hayalleri

Aldamış gafilleri

Câzû ayyâra benzer.

(Güzel, TDEK III, s. 277)

Yani: Güneşaltı diyarımdan Elçi geliyor.

Gümüş Boru öttürerek geliyor.

Ayaltı diyarımdan Elçi geliyor.

Altın Boru öttürerek geliyor.

O, Anadır veya Büyük Kızkardeş tir.

Fakat, A terimini, *Ana-Bacı* diye tercüme etmek daha doğru olacaktır. Tarıkatta, bilhassa Bektaşilikte, müritler, şefleri olan şeyh'e pîr, peder, ata, baba, dede, ve hanımına - ana, valide, ana-bacı derler (Uludağ). Bu, Zühre seyyaresi için çok uygundur. Zira o, Akşam Yıldızı iken bir anadır, ve Sabah Yıldızı iken onun suretinin kopyesi, hatta ondan daha güzel, akıllı bir genç kızdır. O zaman o, bir bacıdır.

Kazımın kanadı selki. Selki kelimesi *Türkiyede halk Ağzından Söz Derleme Dergisi*'nde: 2. gevşek; 6. iki ucu bir birine denk olmayan; Türkmencede: *selki* alkacan yören (beceriksizce yürüyen); biagırı (kaygusuz); yalta (çalışmayı sevmeyen); Ikmandarak (başiboş gezen) manalarına gelir. Bu sözle kuşun kanatlarının birinin obüründen farklı olduğu, denk olmadığı bildirilir. Bunu anlamak için, şu resmi inceleyelim!

Güneş Sultan, iki melek vastıyla beliren Zühre yıldızının retakatında.
(*Mythologie asiatique illustrée*. Paris, 1928, fig. 12).

Mythologie asiatique illustrée'nin müellifleri bu resmi, lavta çalan Venüs (yani Zühre yıldızı) şarkıcılar ve dansözler arasında; İran sanatı, diye tanıtırılar. Biz de *Bir şathiye ve bir bilmecede Kaz kültü* makalemizde öyle kabul ettik. Fakat sonradan anladık ki, burada lavta çalan, bilhassa başında tacıyla seçilen Güneş Sultandır. Halk Edebiyatında elinde sazı ile bilinen Aşık Garib in lavtalarıdır.

Onun iki yanında iki ferişte, birer kanatlarıyla resim edilmişlerdir. İşte bunlar Venüstür. Aşığın solunda olan, Sabah Yıldızı Venüsü: sağında, Akşam Yıldızı Venüsü. Onların kanadı selkidir işte. *Kazımın kanadı selki* dedikten sonra, onu şair, *Kazımın kanadı sarı; Kazımın kanadı gökçe* mısralarıyla açıklar.

Kazımın kanadı sarı deyince Sabah Yıldızı anlaşılır. O vakit Sabah Yıldızının kanatları altın gibi sarıdır. O, güneşin doğacağını müjdelir.

Kazımın kanadı gökçe deyince de Akşam Yıldızı anlaşılır. O vakit Akşam Yıldızının kanatları gökçedir, yani gece rengindedir (gece, ya gök, ya yeşil, ya gök-yeşil renklerle temsil edilir). O, gece cismi olup, Ay'ın doğacağını müjdelir.

Resme bakacak olursak göreceğiz ki, Sabah Yıldızı güneşin solunda olup, kanadı açık, ufkîdir; yaksai açıktı; sağ eli, göğsünün soluna götürüktür. Başı, sağa eğiktir. Sol taraf, doğumu, doğuyu ifade eder, yani güneşin doğacağını bildirir.

Güneşin sağında Akşam Yıldızı olup, kanadı veryüzüne yöneliktir; şakulidir; yeryüzünün rengi karadır. Yakası kapanıktır, yani akşam olmaktadır. Sol eli, göğsünün sağ ına götürüktür. Sağ taraf, ölümü bildirir; güneşin battığı taraftır.

Güneşin başı, sağına doğru eğiktir. O, kısa süren bir akşam eğlencesinden sonra, batacak, yani eski anlayışa göre, ölecektir, fakat yeniden doğmak için ölecektir.

Tilki

Kazımın kanedi selki

Diş batıramaz ane Tilki.

(Aşık Hasan varyantı)¹

Gökyüzünün astrolojik-astronomik coğrafyasında bir Tilki yıldızı vardır, bir de 1690 'da Danzig astronomu Hévélius tarafından, onun Gökyüzü haritasına yerleştirilen Tilki burcu. Bu burç, Kuğu burcu ile Ok burcu arasında yer alır. Hévélius, bu Tilkinin ağzına bir de Kaz tutturur. Bunu, Batı ilminde, Hévélius un gökyüzü haritasında Kuğu ile Ok arasında boşluğu doldurmak için uydurduğu sanılır. Aslında öyle olmasa gerek. Hévélius, Kaz-Tilki hikâyesini bilse ve hatta yerini bile tesadüfî olarak tain etmese gerek. Hévélius'un Tilkisi de Kazı, *kanedinden* değil, boğazından yakalamış!

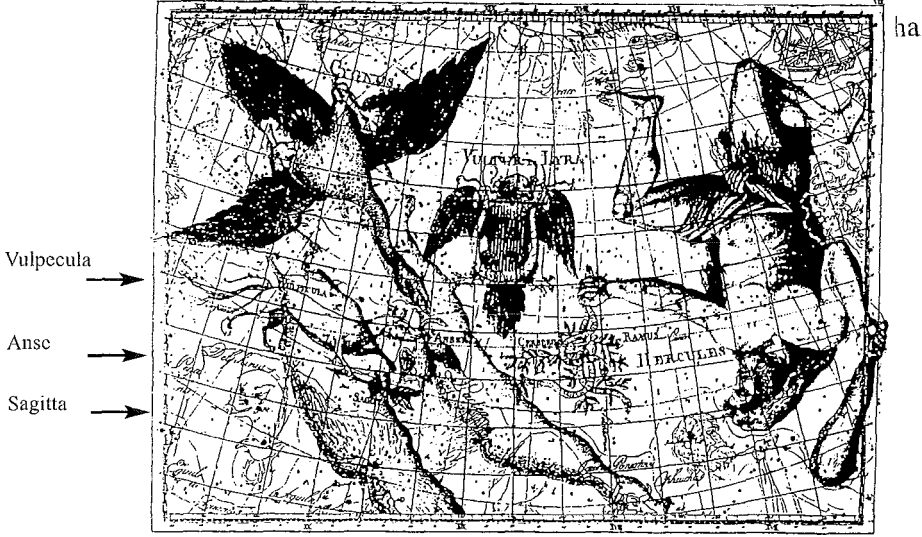
Fakat, Hévélius un bu yeni ilâve ettiği burç, Kuğu ile Ok burçlarının menkibesinin, Tilki motifli variantı değil mi acaba. Zira, Kaz, Zühre gezegenidir, dedik. Kuğu, yaz dönemi Zühresi. Ok burcunun bir başka adı Ruh burcudur. Aynı burcun K. Abdal şathiyesinde adı ise Bülbül olup, muasır astronomlar için yeni bir ad sayılacaktır. Yani Hévélius'un Tilki burcu, Kuğu

¹ Gölpınarlı ve Küçük varyantlarında:

Kazımın kanadı selki

Dişi koyun emmiş tilki

Denir ki, bu astrolojik fıkra bize malûm değil. *Dişi koyun* ifadesine ilk defa burada rastlıyoruz.

Hévélius haritasında Kuğu burcu (latince: Cygnus), Tilkiçik (Vulpecula), Kaz (Anse), Ok (Sagitta) burçları

Tilki yıldızıysa, Arabalar burcunun, araba okunun yanında, ikinci küçük yıldızdır. Ülker burcunun bir yıldızı olan bu yıldız Yunanlılar Elektra adını vermişlerdir. Elektra, Güneşe aşık olup, diğer kızkardeşlerinden ayrılmış ve Gündüz ile Kâinat Ahengini terbiye etmek vazifesini yüklenmiştir. Ülker yıldızları doğarken, Elektra yine kızkardeşlerinin yanına dönerek, onların arasında yerini alıyormuş.

Bizim şathiyemizde Tilki burcundan söz olur. *Diş batıramaz ane Tilki* demekle, diş batıramaz ona Tilki burcunda bulunan güneş anlaşılır. Yani güneş, Tilki burcunda kış mevsimi güneşi olup, zayıf ve kuvvetsizdir.

Kazın yaşı

Ne bildirki, ne bu yılki. (Aşık Hasan varyantı)

Bu mısra, kazın çok yaşlı olduğunu söyler. Enisey boyu halklarının inancına göre, Venüs en eski gökyüzü cisimidir.

Gölpınarlı ve Küçük varyantlarında bu motif daha geniş işlenmiştir:

*Kaz değilmiş be bu azmış
Kırk yıl Kaf dağına gezmiş
Kanadın kuyruğun düzmüş.
Nuh Nebi'den kalmış belki.*

Kazın kemiği, eti

*Kazımın kanedi gökçe
Etinden kemiği pekçe.*

(Aşık Hasan varyantı)

Yukarıda gördük ki, gök renk, gece rengidir. Gökçe kanetli Kaz, Akşam yıldızıdır. Gök cisimlerinin kemiği taştır, eti - onların ışığı. *Etinden kemiği pekçe* demekle, kış mevsiminde onun ışığının zayıf olduğu bildirilir.

Gölpınarlı variantında:

*Kazımın kanadı sarı
Kemiği etinden iri*

Denir ki, biz, onu biraz şüphe ile karşılıyoruz.

Bundan başka, Gölpınarlı ve Küçük varyantlarında:

*Kaza verdik birkaç akça
Eti kemiğinden pekçe.*

Denir ki, bununla Yıldızın ışığının dairesinin daha büyük olduğu belirtilir. Kşz.:

*Pir Sultan'ım şunda bir dolu içti
İçti o doluyu serinden geçti
Aşkın ateşine yandı tutuştu
Kemiğim hal oldu ılık su deyü*

(Öztelli, no 283)

Fakat, “Kaza verdik birkaç akça” sunî geliyor bize. Yukarıda söyledik ki bu, para ile, pul ile ölçülmeyen, satılmayan, satın alınmayan, ibadette, imanla, aşka kazanılan bir cevherdir.

Pîr Sultan Abdal, böyle yanlış anlayışta bulunanlar için der:

*Var pazarlık eyle cevher satana
Bu yolun içinde riyâ tutana
Sürün gıtsın! Dört kapıda zer olmaz*

(Öztelli, No 289).

Kazan, kepçe

*Kazan. A. Güzel de kazandan söz edilmez. H. İbrahim variantında:
Kaz kaldırmış kafasın
Kazandan bize bakar.*

Aşık Hasan variantında, 5. kıtada, yani eserin sonuna doğru:

Ne kazan kaldı, ne kepçe. Denir.

Gölpınarlı ve Küçük varyantlarında bu mısra 3. kıtada yer alır ki, daha kuşun uçuşması için vakit erkenken söylenmiş oluyor.

Kazan, bütün halklar mitolojilerinde bilinip, hayat laboratuvarını temsil eder. Kazan deyince, içinde su bulunan kazan anlaşılır. Bir kazan su, ve bir bardak su, bir tas su, hep ummanın küçültülmüş modelleridir. Keza, kuyular, göller, akar sular, nehirler, denizler hep aynı fikri ifade eder. Ummandaki suda gevher / cevher vardır (incelemekte olduğumuz kazanda da). Gevher, batmış olan gece veya kış güneşinin ruhudur; O, Yeni güneş için nükteyi teşkil eder. Biraz yukarıda ele aldığımız Pîr Sultan Abdal dörtlüğünde:

*Hiç ummana dalmadın mı
Dalıp gevher bulmadın mı*

Mısraları bize bunu söyler.

Resimli gökyüzü haritalarında Kazan, Eridan nehri burcudur.

Kepçe. Bulgaristandan kaydettiğimiz bir *Dem duası*nda şair Eydinoğlunun ruhu anılırken şöyle denir: Elini kepçe etmiş te kırk kazan karıştırmış! Burada verdiğimiz bir etrüsk ilüstrasyonunda kâinat, insan şeklinde temsil edilip, sol eli kepçe gibi gece güneşini göbek çukurunda tutar. Biraz ötede (Bkz. Kırklar, kırk abdal kanı), kâinat bir ağaç gibi temsil edilir. Onun 40 dalında 40 şam yanar. Gündüz güneşi, kâinat ağacının çil tepesinde yanan bir ateşle temsil edilir. Bu ağacı daha sonra bir çıra, çırak, mum, meşale, fener, minarede kandil, lamba, soba v. s. ile de temsil etmeye başlamışlar. Akşam olup güneş ufukta kaybolunca, insanoğlu onu öldü ve tekrar doğmak için suya battı bilmiş, zira su, hayat menbaıdır. İşte o vakit bu ağacın ucunda yanan şam söner ve ağaç, suya ermek için, eğilirmiş. K. Abdalın *Kaplu kaplu bağalar* şathiyesinde şöyle denir:

*Ergenenin köprüsü
Susuzluktan bunalmış.
Edrene minaresi
Egilmiş su içmege.*

(Güzel, s. 161).

İnsan tasavvurunda ve sanatta bu ağaç, tepesiüstü gelmiş gibi bilinir. *Edrene minaresi egilmiş su içmege*, bu ağacın bir simgesini teşkil eder.

Pir Sultan Abdal der:

*Deniz çaldım asâ ile
Göge agdım İsâ ile
Tur Dagında Musa ile
Münacatta dura geldim*

(Öztelli, No 207)

Güneş batarken, yani ölürken ikiye ayrılır: onun naşı ve ruhu. Aynı anda hilâl doğmaktadır. Yeni ay, bir haftalık ay, yani hilâl bir kepçeye benzer. Güneşle olduğu gibi, doğan Ay'ın da, tasavvurlarda ve temsilde, yeri dünya ağacındadır. Ağaç, tepesiüstü gelince, kepçenin sapını meydana getirir. İşte su içmek için eğilen ağaç veya minare ucunda güneş, kepçenin içine düştü tasavvur edilir:

Şathiyenin sonunda:

ne kazan kaldı, ne kepçe (Aşık Hasan varyantı)

demekle, güneşin ruhunun döle, dölden de yeni güneşe döndüğü ve onun kazandan, yani hayat laboratuvarından ve kepçeden çıktığı, başka bir deyimle güneşin doğmakta olduğu bildirilir.

Sekiz, dokuz rakkamları

Gölpınarlı, Küçük, Güzel varyantlarında:

*Sekizimiz odun çeker
Dokuzumuz ateş yakar.*

H. İbrahim ve Aşık Hasan variantlarında ise:

*Sekizimiz çakmak çakar.
Dokuzumuz ateş yakar.*

Aşık Hasan variantında bir de:

*Sekiz araba odunum bitti.
Dokuz pınarın suyu bitti.*

Denir.

Tarikatta, sekizimiz, dokuzumuz deyince, Kaygusuz Abdalın tekke kardeşleri anlaşılır. Bunlar da, aşık olup, kendilerinde sembolik çakmak bulunduran ve kendileri Allah sevgisiyle yanan kimselerdir. Yine Pîr Sultan Abdala arkanalım:

*Tarikat bir oddur yakar
Her aşık bir çakmak çakar
Kimi ham kimi has çıkar
Çıragın yakan ustaddır*

(Öztelli, No 261)

Uludağ'a göre, Sekizler, "gayb erenlerden sekiz evliyâ" dır.

Kosmolojik plan üzere, dağdan odun indiren sekiz dervişten (*Sekizimiz odun çeker*), Küçük Ayı ve Büyük Ayı burçları, başka bir deyişle Arabalar burçları anlaşılır. Ateşi besleyen dokuz dervişten (*Dokuzumuz ateş yakar*) ise Ülker burcunun başlıca yedi (fakat bazan daha fazla olduğu bilinen) yıldızları kastedilse gerek.

Kış mevsiminde her şeyi sunî olarak hayatta tutmaya çalışan İnsan, güneş dülünün de çok odun yakarak, ilkbahara erdirildiğine inanır. İncelediğimiz şathiyede olup bitenler, bu tablonun bir akisi, bir taklittir.

Dokuz pınarın suyu bitti (Aşık Hasan varyantı), *On bir pınar suyu kurudu da bitti* (H. İbrahim varyantı). Yukarıda da gördüğümüz gibi, Pınar, Kazan'ın başka bir simgesi olup, bunlardan Ummanı anlamamız gerekir. Dokuz veya on bir rakkamlarının doğru olup, burada ne manaya geldiğini bilmeyiz. İlkyaz mevsim bayramlarında kız ve kadınların dokuz kuyudan, dokuz dereden su gerirerek saçlarını yıkadıkları adettendir. Gökyüzünde Ay, su unsurunun sembolü olup, ayna rolünü oynar. Tarikatta Ali, Ay; Muhammet, Güneştir. Kimden olduğunu bilmediğimiz bir nefeste Ali şöyle der:

*Çamırını yugurup balçık ederken
Sırtımna su taşıdım ben Ademe.
Ben bilirim anem (annem) benden uludur.
Ol vakıta nikâh kıydım bubama.*

Söyleyen: Ethem dede; Yeri: Yenişar (Yeni Şahar; bulgarca: Gorno Novo selo) Köyü, Çirpan ilçesi; Eski Zahra ili – Bulgaristan; Kaydeden: Rıza Molloağlu.

Kırklar, Kırk abdal kanı

Bu ilâhî Kaz için, yalnız ormanlar odunu, pınarlar suyu tüketilmez. Bu, bir de kırk abdal kanı kurutan kazdır (Gölpınarlı, Küçük, Güzel varyantları).

Yine eski bilgilere göre, gökyüzü cisimleri de, yerdekiler gibi, canlı ve cansız olurlar. Canlı olanların beslenmesi gerekir. Ancak gökyüzü cisimlerinin yiyeceği, nurdan, ateşten, ışıktan olur. Nasıl ki bir çiğçi tarlasını sürmeye giderken dağarcığına yiyeceğini doldurup taşır, güneş de, meselâ, *yançığını*, yan torbasını alır. Onun torbasına, sabah olurken sönen yıldızlar doldurulur. Gökyüzü cisimlerinin kanı, onların ışığı, ateşidir.

Kosmolojik bilgilere esaslanan tasavvuf, gökyüzünün dört canibe açılan dört kapısında onar makam olup, 40 makamdan bahseder. Bu kapılardan biri şeriata, biri tarikata, biri marifete, ve dördüncüsü hakikata açılır. 40 makamın 40 yıldızdan bekçisi vardır, ki Tarikatta onlara 40 abdal denir. İşte Kırk abdal kanı deyince bu gökyüzü yıldızlarının enerjisi anlaşılır. Codex Cumanicus un bir başka bilmecesinde, 40 değil de *altı towram aşkına* 'den söz olur. Bu altı doğranmış yiyecek, altı seyyaredir: Satürn, Jüpiter, Mars, Merkür, Venüs, Neptün.

Türk halkı arasında Kırklar pek iyi bilinip, onun, herşeyden evvel, takvimle bağlandığı malûmdur: Nevruza kadar (eski takvim 9 marda kadar) süren kışın en şiddetli kırk günü. İranlılar, ona *çile*, *çille*, Araplar, *arbain*, Latinler *quadragesima*, Fransızlar *carême* derler. Türkçeye *çile*, *çille* ve *erbain* terimleri de girmiştir. M. Özön, *erbain* i 2. Aralık ayının 21 inden gündönümünden sonra, kırk gün süren kış, karakış; 2. Tarikate girenlerin kırk gün süren çileleri diye tarif eder.

Hristiyanlarda bir *karem* var ki, Noel den (25 aralıktan) evvel gelen kırk gün anlaşılır. Bir de *büyük karem* var ki, paskalyle kırk gün kala başlar. Perhiz günleridir. Karemler, bilhassa sıkı perhiz ve sonunda büyük yortularıyla meşhurdur.

Türklerde de bir *kış çillesi*, bir de *yaz çillesi* vardır ki, bunlarla karakış ve yaz ortası en sıcak günler anlaşılıp kırk sayısı ile bağını kaybetmiştir.

Kırklar'ın kosmolojide adı, Kova burcudur ve zodyakta Kova işaretidir. Gökyüzü haritalarında bu burcun yeri, güney yarım küresindedir. Astronomların verdiği malûmata göre, güneş, ocak ayında ve şubat ayının başında bu burçta yer alır.

Bu burcun yunanca adı *Hydrochos*, lâtince *Aquarius*, arapça *Sâkib al-mâ*, yani *Su sunan* olup su unsuru, elemanı ile bağlıdır. Buna Yunanlar bir de *Deukalion* demişler ki, manası: 'Tamir eden', İnsanoğlu dur, Lâtinler *Frigidus* "Donuk", Fransızlar *Le Glacé* aynı... Codex Cumanicus'un bir bilmecesinde onun adı *Buz*'dur. Görüldüğü gibi, Aquarius, kış mevsimi burcu olup, su, buz, tamir etme ile bağlıdır.

Bu burç, sudan başka daha iki maiyi temsil eder: kan ve süt. Yani gökyüzü maileri üçtür: su, kan, süt. Bunların kendi renkleri olup, onlar da

üçtür: yeşil (su rengi), kırmızı (kan rengi), beyaz (süt rengi). İşte bizim şathiyede kırk abdal kanı kurutan kaz, kırk yıldız nurunu emen kazdır.

Biraz ileride mukayese için iktibas ettiğimiz kırk sayısı, adet ve ayinlerde sudan, süttten söz olur. Kırklanıp bir akrabasının evine giden bir kadının ayağına su dökerler, südü bol olsun diye; aynı bir günde doğan ve henüz kırk günlük olmayan iki bebek bir yere getirilince aralarına yine su dökülür ki, birinin kuvveti ötekine geçmesin, biri gürbüz, öteki sıska büyümesin. Bu adetler yine Kova ile bağlanır. Bu burcun en belirgin simgesi, bir çömlekten dökülen bir maidir. Bir başka simgesi ise, ikiye bölünmüş iki yarım halka; onlar birbirine geçirilmiş şekilde temsil edilir. Bu yarım halkaların birisi, altı ay yazı, ötekisi, altı ay kışı sembolize eder:

Kova burcunun başka bir simgesinde sıska bir adam, elinde tuttuğu küpten, mai döker. O adam, kış güneşini ifade eder. Kış gelince, güneş, yaz aylarında tükettiği azığı (enerjiyi) tekrar tabiata çevirir. Hem de, o gıdayı, kendi bünyesine hazmedip nurlu enerjisiyle zenginleştirmiş bir şekilde. Küpten dökülen mai, işte güneş gövdesinden neşet eden yeni bir kuvvettir - *ab-u hayat, kuş südü* buna derler. Bu maiden, gökyüzü kendi payını, toprak kendi payını, su kendi payını alacaktır. Gök, tebahhur vasıtasıyla, toprak, çöküntü vasıtasıyla, su, çiğ, yağmur vasıtasıyla.

İşte bu sebepten Kırklar günlerinde dervişler, halvete girerek hemen hemen yemeden, içmeden, konuşmadan, uyumadan, kendilerini yalnız ibadete ve temaşaya, çileye teslim ederler. Tıpkı o sıska adam gibi. Bu 40 günden sonra gelen Nevruzda insanlar, dokuz kuyudan su getirerek yıkanır ve genci, ihtiyarı, salıncaklarda, tazelenmek, yenilenmek, hastalık ve eski pürüzlerden silkinmek için, sallanırlar.

Tasavvufta, Kırklar, Âlemi manen idare eden 40 kişidir. Kırklar Meydanı, iki parmaklık, içinde bulunur. Sağdaki parmaklık boyunca sayısız şamdan sıralanır; ortalarında 40 budak vardır. Aşağıda Pir Sultan Abdalın nefeslerinde 40 larla ilgili bazı kıta ve mısralar veriyoruz:

*Çekilip kırklara vardık
Niye geldin can dediler
Baş kesip niyaz eyledik
Geç otur meydan dediler*

*Kırklar meydanı ganîdir
Görenin kalbin eridir
Küllî şeylerden biridir
Nerelisin can dediler*

*Kırklar ile yedik içtik
Kaynayıp sohbette coştuk
Yetmiş yıl kürrede piştik
Dahi çigsin can dediler*

(Öztelli, No 242)

*Uç gün imiş bu dünyanın safası
Safasından artık cefası
Haktır erenlerin nutku nefesi
Biri Kırktır Kırkı birden sayılır*

(Öztelli, No 256)

*Birdir derler erenlerin kuşağı
Taşdır yasdığı türap döseği
Yedi gökten yedi yerden aşağı
Kırkların durduğu dârı gördün mü?*

(Öztelli, No 280)

*Kırklar bir üzüm getirü içtiler
Tohumunu yer yüzüne saçtılar*

(Öztelli, No 281)

Yüzlerden kırklara erdik

(Öztelli, No 292)

Keza, R. Mollaoğlunun Bulgaristanda halk arasından topladığı adet ve ayinleri anlamak da kolaylaşır:

Yenişar köyünden (Çirpan ilçesi-Bulgaristan) Rıza Mollaoğlunun kaydettiği bir *Kelâmda-Hacı Bektaş Veli kelâmında* - şöyle denir:

*Kırk budakta şamnâr yanar.
Dolundan içenner kanar.
Abdallar semanı döner.
(?) Döücü Hacı Bektaş Veli.*

Burada kâinat, bir ağaç gibi temsil edilir. Dalları gökyüzünde olup, budaklarında şamlar yanar, denir. Yanan şamlar, yıldızlardır.

Yine Hacı Bektaş Veli ile ilgili bir rivayete göre, babası öldüğü vakit Hacı Bektaş, küçükmiş. Ermeniler tekkeyi dava etmişler. Padişa Ermenilere kuvvet vermiş: Git, otur posta! demiş. Anası demiş: Te, kırk mum var burda; yandırabilirsen, te, post senin! Hazır. Çak!, demiş. Bir tanesi uyanmış, otuz dokuzu uyanmamış. Hacı Bektaş Velinin anası bir kibrit çakmış, kırkı birden yanmış. Ermeni ordan *eremenen*' den kalmış² (anlatan: Ethem dede).

Kırkların kelâmını kaybettik. (Ethem dede).

Kırk evliyalara karışan karı

“Bir garı ewliyâlara garışmış. Gocasının haberi yokmuş. Gicenin ortasında giyinirmiş yeni elbiselerini. İki arslan gelir, almış onu. Bir postun üstüne piner, denizi geçermiş. Ortasında bir ada varmış. Orada iki rekât namaz kılarmış. Bu, kırk sene (sürmüş). Bi gice kalkmış gocası, garı yataкта yok. Sora gelmiş, yatmış. Ertesi akşam gene... Gocası gözedir. Deniz kenarında durur... Gelir garı.

- Sen nerededin?

- Ben aptısaneye gittim, demiş, sülememiş. Zorladıynan sülemişç

- Ben, ewliyalara garıştım, demiş. Sora almış başını qitmiş. Ewliyalardan uçurmuş onu.”

Anlatan: Fatme abla

Yeri: Kırcaali kasabası - Bulgaristan

Kaydeden: Rıza Mollaoğlu, 1956.

Aşık Hasan variantı, şu mısralarla sona erer:

*Kaz kaldırdı kafasını
Bülbül gibi uçtu gitti.*

Bir tarikat nefesinde şöyle denir:

*Ay Ali, Gün Muhammet
Üçyüz altmış altı sünnet
Balıklar suya hasret
Çargı döner Göl içinde.
Bülbül oynar Gül içinde.*

Söyleyen: Ali İsmail; Yeri: Paşaköyü (bulg. Voevodovo), Hasköyü (bulg. Haskovo) ilçesi, Eski Zahra (bulg. Stara Zagora) ili; Kaydeden: Rıza Mollaoğlu

² Ermeni etnoniminin halk etimolojisi.

Gül, güneşi; bülbül, onun ruhunu temsil eder. Daha doğrusu, seneyi ikiye bölerek altı ay yaz, altı ay kış hesabı üzere, gül, yaz güneşini temsil eder. Kasımdan öte, kış güneşi, gazel gibi temsil edilir. Yine ve yine Pîr Sultan Abdal der:

*Güller gazel oldu bağlar bozuldu
Bülbül de aglar ki gülünden oldu*

(Öztelli, No 274)

Tarikatta Muhammed, güneş, Ali, alemin ruhu bilinir.

Pîr Sultan Abdal, bir nefesinde bülbülü, ruhla değil de canla bağlar:

*Can bülbülü gezer ten kafesinde
Ali'nin sırrını söyler nefesinde
Dünya kurulurken oturan postta
Birisi Muhammed birisi Ali*

(Öztelli, No 15)

Bizim şathiyede Kaz, Bülbül gibi uçtu gitti deyince, teşbih yoktur, yani Kaz yine Kaz kalmıştır ama, bülbül gibi öterek uçtu gitti anlaşılmaz. Bütün şathiyenin en ağır basan noktası budur.

Burada uzun bir kış döneminde Semada görünmeyen veya çok az görünen bir güneşin, ana rahmine (Kazana) düşerek tekrar doğduğundan, bahsedilir. Bu güneş, her gün doğan güneş değildir. Bu, Yeni Yıl güneşidir. Onun doğması bütün tabiatın doğmasını sağlar. Bu mukaddes doğum, bütün varlıklar tarafından beklenmekte ve selâmlanmaktadır.

Tekrar edelim, Bülbülden yalnız Aşık Hasan variantında söz edilir. Kaz, Ummanı temsil eden Kazanda bir nevi kuluçka çıkarmak için bulunur. Ve onun sözü edilmeyen yumurtasından Bülbül çıkar.

A. Gölpınarlı'nın *Hacı Bektaş Veli Vilâyet-nâme'sinden* getirdiği bir hikâyede, sürgün edilen Said, Hacı Bektaş'ın tekkesine düşüp orada üç defa kırkar gün kazanda kaynadıktan sonra, kendi eski haline gelir. İlk 40 gün kaynamadan sonra "Said, kazanın içinde yok olmuştu." denir. Bu, kış güneşinin ölümünün taklitidir. İkinci 40 gün kaynamadan sonra Said, küçük bir çocuk halinde kazanın içinde belirdi. Bu, yeni doğacak güneşin dölünün taklitidir. Ancak üçüncü 40 gün kaynamadan sonra "Said eskisi gibi kazanın içinde oturmada"dır. Hikâyeden iktibas:

*"Said'i yalnız başına Kızılırmak'ın Aksaray keçesine
sürdüler. Susadı denen bir yere varınca yaptığına pişman oldu,
Hünkâr'ın bulunduğu tarafa döndü, bir ayak üstünde kırk gün*

peymençede durdu. Kırkyedinci gün gördü ki bir nice kimseler bir yere gitmede. Nereye gidiyorsunuz diye sordu. Adamlar, Sulucakaraöyük'e gidiyoruz dediler. Sadettin, onlara and verdi, adamlık edin dedi, sakalımı merkebinizin kuyruğuna bağlayın, beni de beraber götürün."

Karacaöyük'te: "Sabah olunca Hünkâr, Said i çağırdı. Said, peymençeye durdu. Hünkâr, Said dedi, kuruda bir erbain çıkardın, suda da üç erbain çıkarman gerek. Bir kazan getirtti, içine su koydurdu, Said, gir suya dedi. Said suya girdi, kazanın kapağını kapattılar. Altındaki odunu yaktılar. Kırk gün sonra kapağı açtılar, Said, kazanın içinde yok olmuştü. Hünkâr, gene emretti, kapağı örttüler. Kırk gün sonra Hünkâr ın buyruğuyla açtılar. Said küçük bir çocuk halinde kazanın içinde belirdi. Gene kapağ örttüler, kırk gün sonra açtılar, gördüler ki, Said, eskisi gibi kazanın içinde oturmada. Said i kazandan çıkardılar. Said, bundan sonra hoş bir hale büründü. Hünkâr'ın Makaalât'ını Türkeçeye çevirdi."

(A. Gölpınarlı, Vilâyet-Nâme. Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş Veli. İstanbul 1958, s. 62).

Kaygusuz Abdal'ın şathiyesinde (Aşık Hasan varyantında) ise yalnız 40 gün kazanda kazın, üzerinde yatmakta olduğu anılmayan bülbül / kaz (ikizler) yumurtasından bülbül, yani Yeni İlbahar Güneşi çıkar. H. İbrahim varyantında Kazın uçup gittiği söylenir ki, burada Güneş yoktur, Sabah Yıldızı-Zühre vardır. Gerçi, Zühre ile Güneş, ikiz kardeşlerdir. Fakat, anladığımızı göre, Şairin maksadı İlbaharda Yeni Yıl Güneşinin doğduğu haberini vermektir. Bu hususta, Aşık Hasan varyantının bulunmasıyla, şathiyeye kat kat kazanıyor.

Öteki üç varyantta böyle bir sonuç yoktur. 40 gün kazanda kaynayan ve hep canlı kalan kaz, sonunda ne uçar, ne de kuluçkasından bülbül çıkarır. Bu durum karşısında, Gölpınarlı ve Güzel varyantlarında Kaygusuzun kaldırıp postu çekilip gitmesinde bir manâ görülmez. Biz Kaygusuzun bu hareketini Kazdan Bülbül çıkması harikası önünde vuku bulmasını beklerdik. Ne yazık ki, Aşık Hasan varyantında son kıta kayıp. Onun için biz, bir nevi kendimiz için, umduğumuz bir Kaygusuz Abdal şathiyesini restitüe etmeye çalıştık. Bkz. makalenin sonunda: Ek!

Kazla bülbül nasıl bağlanıyor?

Şathiyeye, kazla başlıyor, bülbülle bitiyor. Bunlar, ikisi de hayalî, ikisi de ilâhî kuşlar. Neden önce kazdan ve ondan sonra bülbülden söz oluyor? Çünkü

kaz, göçücü kuştur. Yunan mitolojisinde Apollo'nun kışı, kuzeyde bulunduğu zannedilen anası Leta'nın cennet gibi memleketinde geçirdiği bilinir. Letanın memleketi, ana rahmidir. Apollo, genç güneştir.

Kaygusuzun şathiyesinde de kaz, kazan içindedir, yani yine hayat laboratuvarındadır. Kazın kışladığı memleket Kırklar memleketidir de, yani kuzeyde kalan, soğuk bir diyar ki, orada kaz, sunî olarak ısıtılarak kışı geçirir. Kazın yumurtlama devri martta başlar. Bıcılarını 28 günde çıkarır.

Yukarıda da kaydettiğimiz gibi, güneş öldükten sonra, onun ruhunun ve sonra da dölünün nezaretini, onun ikiz kızkardeşi ve güneşten evvel doğarak kardeşinin doğmasına ebelik eden kızkardeşi (burada hayalî bir dünyada bulunuyoruz), yani Zühre yapar. Zührenin yeryüzü temsilcisi ise Kazdır. Pîr Sultan Abdal der:

*Bir kuş gördüm ayağında nalı var
Kendisi bir iki tane dili var
Padişah'tır ülkesi var ili var
Onu bilen bu cihanı fark eder*

(Öztelli, No 240)

Kendisi bir, iki tane dili var, yanı ışığı var, ikiz kardeşleri: güneş ile Zühreyi temsil eder.

Bir kuş gördüm ayağında nalı var demekle, güneşin, önce ata bındığı ondan sonra, daha yükseklerle çıkabilmesi için bir kuş üstüne oturduğu kastedilir.

Padişah'tır, evet! Güneş, en büyük padişah'tır, ülkesi var, ili var! Gökyüzü, onun ülkesidir. İli, geceyi geçirdiği yeraltı sularıdır.

Bir başka Pîr Sultan Abdal nefesinde aynı bilgiyi buluruz:

*Sana mânâ verdim sen de al imdi
Eger arif isen sen de bil imdi
Eyelden cennette sen de bul imdi
Bir kandil içinde iki nur nedir*

(Öztelli, No 252)

Mevzuumuzdan biraz uzaklaştık. Bülbüle gelerek, küçük, genç, son derece hoş bir ötüşü olan bu kuş ile, yüreklere ferah veren Nevruz güneşi temesil edilir. Aslında, bülbül, güneşin, ilkyaz ve yaz güneşinin nüktesi, ruhudur.

Astronomide, resimli gökyüzü haritalarında, Bülbül, Ruh burcu olacak. *Codex Cumanicus* bilmecelerinden birinde, bilmecenin çözümü *Tın* "Ruh" olup, aynı burcu bildirir. Yukarıda verdiğimiz Hévélius resimli gökyüzü haritasından bir sektörde, Tilki, bir ayağıyla Ok burcuna basmıştır. Böylece, Tilki, hem Kazı, hem Bülbül'ü zaptetmiş oluyor. Ruh burcunun bir başka adı. Ok burcudur. İşte, *Bülbül*, Ruh burcu (Türk astronomisinde ona Yay burcu da denir), şimdiye kadar bugünkü anstronomların bilmediği bir ad gibi ortaya çıkıyor. Eğer yanılmıyorsak, bunu onlar, Kaygusuz Abdal'a borçlu olacaklar.

Post

A. Güzel ve Gölpınarlı variantlarında, Kaygusuz Abdal imzasını taşıyan kitada *post* tabiri de yer alır. Post, önce beden demektir:

*Kaygusuz Abdal n'ideliüm
Ahd ile vefa güdeliüm.
Kaldırıp postu gideliüm.
Kırk gün oldu kaynaturum kaynamaz.*

Post, dervişin ve bilhassa abdalın, gündüz minderi, gece döşeği - yorganı, hareketleyken omuzuna arttığı yağmurluğudur. K. Abdalın, mürşidi Abdal Musa için yazdığı bir nefesinin Saadettin Nüzhet'in bastığı bir varyantında (onun bir de henüz basılmadık Rıza Mollaoğlu variantı da vardır), nefes şöyle başlar:

*Urum abdalları gelir dost deyü
Hırka giyer abâ deyü post deyü.*

(Nüzhet, p. 196).

Bu nefeste 14. asırda artık abdalların post yerine, hırka, abadan palto giymeye başladıkları görülür.

Sonra Kaygusuz bir derviştir. Dervişliğin sembolü posttur. *Kaldırıp postu gidelim* mısraı ile Kaygusuz, 'benim dervişliğim bu büyük sır önünde sıfıra iniyor' der gibi. Gûya hakikat pazarına varmıştı ve orada ona O Cevher bağışlanmıştı, yani suya batmış olan akşam güneşi. Bir su kuşu olan yaban kazı şeklinde. Fakat, sonunda bütün iftihar ettiği o bilgilerin bir kuruntu olduğunu, ilâhî bilginin yalnız Allaha mahsus olduğunu anlar! Ve pes eder!

Akıl terimini Nüzhet (s. 445) şöyle tarif eder: *Hakayıkı eşya'yı ve binnetice Hakika-tül-hakayık olan Zatı ülûhiyeti anlayamaz. Akıl, yalnız hadisat âlemini idrak edebilir; akl ile hâsıl olan ilim, izafidir. Bu noktada*

bütün islâmlar *agnostique* olmuş oluyorlar. *Zatı ülûhiyet* i idrak etmenin imkânsızlığını, mütefekkirler itiraf etmişlerdir.

Aynı hayreti Gölpınarlı variantının 5. kıtasında da belirtir Kaygusuz.

*Kazı koyduk biz ocağa.
Uçtu gitti bir bucağa.
Bu ne haldir hacı ağa?*

Der.

Esef

Aşık Hasan ve H. İbrahim varyantlarında bir de kazın bu durumu karşısında şairin esef ettiğini ifade eden mısralar var:

*Keşki pazara varmayaydım.
Kazı karıdan almayaydım.
Başım belâya vermeyeydım.*

(A. Hasan variantı)

Gölpınarlıda, daha da ileriye gidilerek, ağır sözler söylenir:

*Kaz değilmiş be bu azmış (4. kıta),
Var yürü git güle güle
Başımıza kalma belâ (8. kıta)*

Bu mısra veya kıtalar, başka, daha sonra gelen ve destanın inceliklerini anlayamayan heveskârlar tarafından ilâve edilmiş değil mi acaba?

Ayrıca Gölpınarlı ve Küçük varyantlarında:

*Suyuna biz saldık bulgur.
Bulgur Allah deyü kalgr.
Be yârenler bu ne haldir.*

Diyen kıta ile kazın uçup gitmesinden sonra kalan suyuna bulgur koyulup, bir nevi kaz çorbası pişirildiği anlatılmaktadır ki, bilmeyiz, bu zevzeklik değil mi?

Variantlar hakkında

Makalemizin başında da belirttiğimiz gibi, ele alınan beş varianttan yalnız Gölpınarlı ve A. Güzel variantlarında eserin müellifinin kimliği kesinlikle açıklanır - Kaygusuz Abdal. H. İbrahim variantı anonim kalıyor. Ona, K. Abdal'ın eserinin folklorlaşmış bir örneği gibi bakmak yerinde olur.

Aşık Hasan variantına gelince, Rıza Mollaoğlunun "Aşık Hasandan meydana getirilmiştir", diye kaydetmesine bakılacak olursa, Aşık Hasan bu varianta müelliflik talebinde bulunmuş. Biz, bu şathiyeyi R. Mollaoğlu defterleri arasında ısrarla aramamıza rağmen, bulamadık. Gerlova, 1953 tarihli defterinde ardı radına yazılmış iki aşık Hasan bulunuyor. İkisi de Alvanlar (bulg. Yablanovo) köyünden, Kotel ilçesi, Burgas ili. Birincisi, şimdiye kadar sözünü ettiğimiz Aşık Hasan. Onun tekmil adı: Hasan Hüseyinof Ormanlı (Aşık Hasan); 41 yaşında. Deliormanı gezmiş, "şehirlere varmış".

Kaygusuzun popüler eserleri, pürüzlü olarak bugüne ermiştir. Buna sebep, onun çok sevilmesi, yani popülerliğidir. Onlar, ezberlenmiş ve unutulmuş yerleri değiştirilmiş, zedelenmiş, kıtalar atılmış belki başka kıtalar katılmış... H. İbrahim variantı, buna iyi bir örnek. Gölpınarlı variantı da, diyebiliriz. Zira Gölpınarlı variantı, Aşık Hasan variantından daha uzun olsa da, eserin bütünlüğüne sezgin bir katkıda bulunmuyor. Aşık Hasanda *Kazımın kanedi gökçe*, Gölpınarlıda *Kaza verdik birkaç akçe*, Küçük'te *Kaza verdik bir çok akçe* olmuş, ki yanlış olacak.

K. Abdalın, tarikatta ve şeriatta akisini bulduğu eski kosmolojik bilgilerin izlerine eserlerinde bol bol yer verdiği iyi bilinir. Aşık Hasanın şu büyük hizmeti var ki, başkalarına nazaran, şathiyenin pürüzsüz bir şekilde (1. kıta hariç) bizlere ulaşmasını sağlamış. Onun ve Rıza Mollaoğlunun da, bunu kayda almakla Türk edebiyatına ettikleri hizmeti itiraf etmek gerekir.

Aşık Hasan, onu, belki bir cönkte buldu veya bir tarikat Şeyhinden dinledi ve ezberledi. Olabilir ki, aynı mevzu birkaç tarikat şairi tarafından ele alınmış olsun veya bir şair başka bir şairin eserini kendice işlemiş olsun. Mevzu, çok eski, çok popüler, umumbaşer, fakat yine, motiflerin sıralanmasında ve sembollerin seçilişinde bir silsile takib etmek gerekirdi ki, bunu her heveskâr yapamaz.

Makalemizin başında da belirttiğimiz gibi, biz, kesinlikle, Aşık Hasan variantını Kaygusuz Abdalın eseri gibi kabul etmekten yanayız. Çünkü bu variant, kazın bağırması hariç, o devir insanının anlayış ve bilgilerine uygun olarak telif edilmiş. Ve Kaygusuz bu hususta başı çeker.

Aşık Hasan'dan yazılan manzum eserler: Yunus Emreden *Bülbül peşrafi*, Dertliden bir Koşma; Aşık Kadrîden bir Destan, bir Semaî. Müellifi Aşık Hasan gibi gösterilen, *Kaz türküsü* (burada incelenen), bir de *Kırcalı şarkısı* var. Sonuncusu, Bulgaristanda yeni rejimin getirdiği değişiklikleri metheden,

teknik bakımdan kusursuz, fakat hazır klişeler üzere kurulan, bir şiir. Mollaoğlunun, bunlar hakkında fikri, belirtilmemiş.

Aşık Hasan, kendisinden yazılmış olan *Kaz Türküsüne* müelliflik talebinde bulunmuş olması kabule şayan sayılmaz. Sebepler: A. Güzel variantının iki kıtası, olduğu gibi, Aşık Hasan variantında da var. Peşimanlık mısraları, H. İbrahim variantında da mevcut. *Kazımın kanedi selki, Kazımın kanedi sarı, Kazımın kanadı gökçe Etinden kemigi pekçe / Ne kazan kaldı ne kepçe*; tilki motifi her üç, uzun varyantta da - Gölpinarlı, Küçük ve Aşık Hasan varyantlarında - biri birine pek yakın. Aşık Hasana atfedebileceğimiz yegâne mısra *Kas kaldırmış kafasını barı* mısraıdır. Burada, *barı*, bir yerli dialektizm olup bağırır demektir ve *sarı*: zarı ile kafiye kurar. Fakat, acaba bu, bir faktolojik hata arzetmiyor mu? Kazın, son kıtadan evvel, hattâ son kıtada bile, ses çıkarmasından söz edilmiyor.

Her şeye rağmen, Aşık Hasan variantı, şimdilik Kaygusuz Abdal mantalitesine, kosmolojik görüşlerine en uygun kalıyor. Bu varianta, bir de Gölpinarlı ve A. Güzel variantlarında yer almış olan son kıta katılsa eser, hemen hemen mükemmel bir şekil alacak. Şüphesiz, onun tam ve mükemmel şekli elimizde yok. Tahminimize göre, bu, belki kırk veya kırk bir kıtalık bir manzume olup şair, her gün kazın arzettiği bir çizgiyi tasvir etmiştir. Bilmiyoruz.

Öteki aşık Hasanın tam adı: Hasan İsmail Kâhyof, 54 yaşında. Ondan birkaç Semaî, Koşma, Destan kaydedilmiş. Kendisinden bir şey yok.

Kazova ve Kazlar

Kaz kültürünün Rumelide ne kadar yaygın olduğunu göstermek için biraz da toponimik malzemeye başvuralım! Bulgaristanda (Türkiye Trakyasını, Yunanistanı, Romanya ve Yugoslavyayı bilmiyoruz): *Kazova*, Harmanlı kasabası ile Nebipçe (bulg. L'ubilec) köyü arasında bir arazi olup, Pîr Sultan Abdal'ın aşağıda verdiğimiz nefesinde adı geçer; *Kazlar köyü* (bulg. Devino), Omurtag (eski adı Osman Pazarı) ilçesi, Gerlovada, Kuzey Bulgaristan.

Pir Sultan (Abdalın) Sultan Newruz nefesi

Uyan Alim, uyan, zamanın geldi!
*Uyan Pirim, uyan, hem vaktin geldi!*³

Yezidin başına taşlar yıkıldı.
Müminün kalbine sıra çekildi.
*Sancağımız Kazovaya dikildi.*⁴

³ Burada *Alim, Pirim* deyince yine alemin ruhu, nevrüzde tabiatın uyanması anlaşılır.

⁴ Sancak, sığıyla, kutbu (Fransızca: axe universel) temsil eder. Onun ucunda belki eskiden güneşin simgesi olan *at kıyruğu* veya *yarımay* (hilâl) (Ali = Ay) bulunuyordu. Türkler, her ikisini de eski devirlerden beri kullanmışlardır.

*Uyan Alim, uyan, zamanın geldi!
Uyan Pirim, uyan, hem vaktin geldi!*

*Pir Sultan eydür (söyler): "Varsak Newruza!
Alaydan ayrıldım, ördegim düze".*

*Uyan Alim, uyan, zamanın geldi!
Uyan Pirim, uyan, hem vaktin geldi!*

Söyleyen: Hakkı dede, Beyköyü (bulg. Golemanci),
Hasköyü ilçesi, Eski Zahra ili Kaydeden: Rıza Mollaoglu

Kaz kültü ile ilgili makalemizde (Mollova, 1993, s. 371), Kazın yaban kazı, su kuşu, göçücü kuş olduğunu belirttikten sonra, dışidir, Altın Yumurtayı - Güneşi - yumurtlayan, odur demiştik. Bu makalemizde ise Kazın kuluçka yatıp, yumurtasından Bülbül çıktığını öğreniyoruz. Bülbül, ilkyaz ve yaz güneşinin ruhudur ve doğan Yeni Yıl güneşini de temsil edebilen ilâhi bir Kuştur. Ulu doğumun gerçekleşmesine bütün kâinat iştirak eder: Kaz-Tilkicik burcu, Kazan (Ummân, yani Eridan burcu), ateş yakanlar, çakmak çakanlar (Küçük Ayı, Büyük Ayı burçları; Ülkerler burcu), Kepçe (Ay)! Ve hayalen şair! Fakat bu yüce sırrın çözümünün yalnız Allaha has olduğunu görerek, o, pes eder ve *Kaldırıp postu gidelim* demekten başka bir şey gelmez elinden.

Elimizde bulunan beş Kaz şathiyesinin ikisinde Kaygusuz Abdal'ın adı geçer; Küçük, verdiği şiiri Şair'e atfeder; son ikisi anonim kalıp biz, onları da Kaygusuz Abdal'ın eseri gibi kabul ettik.

Kaz şathiyesi demek doğru değil. Tasavvuf şairlerinin şiirleri, başlıksız oluyor. Onlara nefes, zıkr, kelâm deniyor. Onları basan alimler, ya ilk kıtanın ilk mısraı ile adlandırıyorlar, ya redifle, ya bir numara ile v. s. bizim incelemeye çalıştığımız esere nefes demek de uygun gelmez. Nefes daha az gizli. Burada ise, her şey çok gizlidir. Okadar ki, bu hususta biraz bilgi sahibi olmayan kimselere, şair mizah yapıyor gibi gelir. Onun için de, bu gibi eserlere *şathiye* denmiş. Aslında, ilâhî sırlara çok kuvvetli Allah aşkıyla, nefesini yenmekle, kellesini koltuğu altına almakla, malını, varını-yoğunu bu yola feda etmekle, bu dünyadan elini çekmekle, biraz olsun erebilen erenler için, inisyeler için yazılmıştır onlar, ki mürşitsiz onları anlamak imkânsızdır. Biz de, biraz astrolojik, astronomik, mitolojik ilmî eserler okumakla, Kaygusuz Abdalın çizdiği gizli tablonun perdesini ancak aralayabildik. Mevzu, mütehasısını bekliyor.

Kaz'ın, Bülbül'ün, Tilki'nin gökyüzü haritalarında yerleri. Muasır astronomlar, resimli gökyüzü haritalarına pek okadar belbağlamazlar. Bu, en azından yakın zamana kadar böyleydi. Bu sebepten de Hévélius haritasına ilâve edilen Kaz-Küçük Tilki burcuna onlar, Kuğu burcu ile Ok (Yay) burcu arasındaki 'boşluğu doldurmak' için resmedilmiş gibi bakarlar ki, bunu

Kaygusuz Abdal'ın Kaz şathiyesi teyid eder. Ve karşılıklı olarak, Hévélius haritası, K. Abdal'ın şathiyesinde Tilki-Kaz motifinin ve bütünüyle Kaz mevzuunun astronomik-mitolojik bir mevzu olduğunu destekler. Böylece önümüzde halâ gerektiği ilgi ve tetkike nail olmayan bir Türk şairi, tekke tahsili görmüş, müşid eteğine yüz sürmüş, ilâhi sırların insanoglunun o zamanlar erebileceği son sınırlarına kadar ulaşmış bir Eren'in bilgilerinin mahirane bir şekilde telif edilmiş bir eseri bulunuyor.

* * *

EK

Sonunda, okuyucunun izniyle, Kaygusuz Abdal'ın bu eserinin elimizdeki varyantlarını bir yere getirip bir seçmeye tabi tutarak ve dilini 14. asrın yazı diline (eski uygurcaya yakın) muşabih etmeye çalışarak, yeni, işlenmiş bir enterpretasyonunu sunalım! Bu yazı, ayrı bir makaleye de eklendi (Bkz. Mollova, 1999).

- Kaz şathiyesinin yeni enterpretasyonu (Mefkûre Mollaoğlu)

<i>Dünän temaşaya daldum.</i>	8 hece
<i>Därkän tez-bazarä vardum.</i>	” ”
<i>Qaridän garä yaz (garä gaz) aldum.</i>	” ”
<i>Bir gün oldi gaynadurum.</i>	” ”
<i>Qazi aldum bän garidän.</i>	” ”
<i>Boyni da uzun boridän.</i>	” ”
<i>Qirg abdal gani guridän.</i>	” ”
<i>i</i>	
<i>Ki gün oldi gaynadurum.</i>	” ”
<i>Qazimun ganädi selki.</i>	” ”
<i>Diş batramaz anä Tilki.</i>	” ”
<i>Nä bildürki, nä bu yılki.</i>	” ”
<i>Üç gün oldi gaynadurum.</i>	” ”
<i>Qazimun ganädi sari.</i>	” ”
<i>Bän çekärüm ahi zari.</i>	” ”
<i>Qazan suyi olmuş yari.</i>	” ”
<i>Dört gün oldi gaynadurum.</i>	” ”

<i>Doguzumu s çağmag çagar.</i>	” ”
<i>Sekizimüz ateş yagar.</i>	” ”
<i>Qaz galdurmuş başun bagar.</i>	” ”
<i>Beş gün oldi gaynadurum.</i>	” ”
<i>Qazimun ganädi gökä.</i>	8 hece
<i>Etündän kemügi pekçä.</i>	” ”
<i>Nä gazan galdi, nä kepçä.</i>	” ”
<i>Qırg gün oldi gaynadurum.</i>	” ”
<i>Sekis sırt odun tüketdi.</i>	” ”
<i>Dogus guyi suyi bitdi.</i>	” ”
<i>Qaz boynuni, başun dikdi.</i>	” ”
<i>Bülbül gibi uçdi gitdi.</i>	” ”
<i>Qaygusuz Abdal nidärsün?</i>	” ”
<i>Ahd ilä vefa güdärsünç</i>	” ”
<i>Qaldurup postı gidärsünç</i>	” ”
<i>Degil mı Bülbül beklärsün?</i>	” ”
<i>Mefkürä där: Yoktur çarä.</i>	” ”
<i>Yürügüni dayläär yarä.</i>	” ”
<i>Quş dädügün bir od parä.</i>	” ”
<i>Uçar gidär Gök diyarä.</i>	” ”

Paris, 15. 3. 1996

Kaz şathiyesinin yeni enterpretasyonunda yenilikler.

1) *Dünän temaşayâ daldum.* Dünän (Azerbaycancada ve bazı Anadolu şivelerinde) dün demektir. *Temaşaya dalmak* bütün dinlerde mevcut olup, büyük kâinat üzerinde müşahade etmek, uzun uzun düşünmek demektir.

2) *Därkän tez-bazarä vardum.* *Tez-bazar* veya *tiz-bazar*'ı, K. Abdalın kendisi de kullanır. Ms. *Kaygusuz Abdal bîçâre* diye başlayan şiirinde:

Bu dünyanun misali.
Mu'azzam şehre benzer.
Veli bizüm ömrümüz.
Bir tiz bâzâra benzer.

Tez-bazar demekle, gökyüzünde çeşitli yıldızların ufukumuzda belirip kaybolması örnek alınır. İnsanın ömrüde öyle kısa, geçicidir.

3) *Qarä şaz* veya *Qara qaz* ibaresiyle, biz meselâ sagaycada mevcut olup, manası rusçe *baklan*, fransızca *cormoran*, bulgarca *morski garvan*, Türkçe *karabatak* denilen *qara qas* ele alınmayıp, kara kışın rengi gibi *kara kaz* kastedilir.

4) *Qazan suyi olmiş yari*. Bu mısra daha ziyade, *sari - zari - yari* için uydurulmuştur. Yukarıda da kaydettiğimiz gibi, Aşık Hasan da onun yerine: *Kas kaldırmış kafasını bârı* (bağırır)'ı tasvip etmiyoruz.

5. Yeni enterpretasyonda ilk beş kıtanın sonunda gün bakımından bir silsile vardır: *Bir gün oldi, iki gün oldi; Üç g. o.; Dört g. o.; Beş g. o.* Ondan sonra, birden *Qırq gün oldi*'ye geçiyoruz ki arada büyük bir boşluk hasıl oluyor. Tahmin edebiliriz ki, bu boşluk şiirin orijinalinde olmaya. K. Abdal uzun şiirler yazmayı beceriyor.

6. Sonuna eklediğimiz kıta, hazır kalıplar üzere kurulmuş olup, oldukça sunî ve şathiyenin mahiyetine zıt düşen, fazla realistik bir açıklamadır.

7. Dili, zannederseniz, restore etmeyi becerdik.

BİBLİYOGRAFYA

- Gölpınarlı, Abdülkadir, *Kaygusuz Abdal, Hataî*. İstanbul 1953.
- Güzel, Abdurrahman, *Kaygusuz Abdal*. Ankara 1981.
- Güzel, A., "Dinî ve Tasavvufî Türk Edebiyatı", In: *TDEK (Türk Dünyası El Kitabı)*, Üçüncü cilt, Edebiyat. İkinci baskı. Ankara 1992., s. 234-281.
- Küçük, Dr. Hasan, *Tarikatlar. Tasavvuf ve Felsefe Münâsebetleri*. Marmara Üniveristesi Yayını No 420. İlahiyat Fakültesi Yayını No 1, İstanbul 1985.
- Mollova, Mefkûre, "Bir şathiye ve bir bilmedede Kaz kültü" (TKA, Prof. Dr. Şükrü Elçine Armağan), Ankara 1993., s. 364-371.
- Mollova, M., "Kaz ile Sinek şathiyelerinin yeni varyantları. Rıza Mollov defterlerinde bulunmuştur", *Türk Kültürü*, Sayı 437, Eylül 1999, s. 535-543.
- Nüzhet, Saadettin (Ergun), *Bektaşî şairleri*. cilt I, İstanbul 1930.
- Özön, Mustafa Nihat, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*. İstanbul 1965.
- Öztelli, Cahit, *Pîr Sultan Abdal. Bütün şiirleri*. Ankara 1971.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul 1991.

KAYGUSUZ ABDALOVA *KAZ ŞATHIYESİ*
- POKUŠAJ MITOLOŠKE ANALIZE -

R e z i m e

Rad se bavi analizom jedne nove varijante pjesme *Kaz Şathiyesi* autora Kaygusuza Abdala. Autorica komparira različite varijante spomenute pjesme. To su tri varijante iz Turske i dvije iz Bugarske (Aşık Hasan varijanti, Gölpınarlı varijanti, H. Küçük varijanti, A. Güzel varijanti, H. Ibram varijanti). U radu se bavi i astrološkom simbolikom nekih riječi koju ove varijante donose (guska, slavuj, kazan i sl.). Na kraju rada autorica donosi neke novine u interpretaciji spomenute pjesme.

KAYGUSUZ ABDAL'S *KAZ ŞATHIYESİ*
- AN ATTEMPT OF MYTHOLOGICAL ANALYSIS -

S u m m a r y

The paper deals with the analysis of a new variant of the poem *Kaz Şathiyesi* by Kaygusuz Abdal. The author compares various variants of the above-mentioned poem. They are the three variants from Turkey and two from Bulgaria (Aşık Hasan varijanti, Gölpınarlı varijanti, H. Küçük varijanti, A. Güzel varijanti, H. Ibram varijanti). The paper also deals with the astrological symbolism of some of the words used in these variants (goose, nightingale, cauldron, etc.). In the closing section of the paper the author brings up some novelties in the interpretation of the said poem.